

بررسی ظرفیت‌های صادراتی محصولات کشاورزی ایران به کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی

اعظم رضایی^۱، امیرحسین چیدری^{۲*} و سیدابوالقاسم مرتضوی^۳

۱، ۳، دانشجوی دکتری، و استادیار دانشگاه تربیت مدرس

۲، استادیار دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۸۸/۴/۸ - تاریخ تصویب: ۸۹/۸/۲)

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی امکانات صادراتی محصولات کشاورزی ایران به کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی با استفاده از شاخص کسینوس، مزیت نسبی آشکار شده و برآورد ساده بر اساس کد سیستم هماهنگ در دوره زمانی ۲۰۰۶-۲۰۰۲ انجام شده است. نتایج شاخص کسینوس صادرات ایران به کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی نشان می‌دهد که لبنان با ۰/۹۳ و گابن با صفر به ترتیب دارای بالاترین و پایین‌ترین درجه اکمال تجاری بالقوه با ایران هستند. با توجه به مقادیر شاخص کسینوس، امکان افزایش صادرات ایران به لبنان، کامرون، اردن و ... وجود دارد و آنها بازار هدف مناسبی برای کشورمان خواهد بود. نتایج شاخص برآورد ساده نشان می‌دهد کل میزان ظرفیت بالقوه صادراتی ایران در کالاهای مزیت‌دار به کشورهای اسلامی ۴۱۵۰/۴ میلیون دلار بوده که حدود ۷۶۴/۷ میلیون دلار آن به فعلیت رسیده است. به عبارت دیگر ایران فقط از ۱۸/۴ درصد ظرفیتهای صادراتی خود به کشورهای اسلامی بهره برده است. انعقاد موافقتنامه‌های تجاری منطقه‌ای و اتکا به محصولاتی که از مزیت نسبی برخوردار بوده و ظرفیتهای صادراتی بالایی دارند، گامی موثر در حرکت به سمت ایجاد بازار مشترک اسلامی می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: امکان مبادله، ظرفیتهای صادراتی محصولات کشاورزی ایران، کشورهای

عضو سازمان کنفرانس اسلامی، معیار کسینوس.

مقدمه

امروزه اهمیت توسعه تجارت در شرایط نوظهور جهانی شدن و از بین رفتن مرزهای تجاری کشورها دو چندان می‌شود. بدین سبب انتظار می‌رود که ایران به نحوی خود را با توسعه تجارت جهانی همگام کند و برای رقابت و ورود به صحنه تجارت بین‌المللی و مشارکت فعال و ثمربخش با ترتیبات اقتصادی منطقه‌ای آماده

شود (Hosseini, 2007). بی‌تردید یکی از گام‌های لازم قبل از پیوستن به سازمان تجارت جهانی^۱ (WTO)، تقویت و گسترش تجارت در قالب همگرایی منطقه‌ای و یکپارچگی اقتصادی است. یکپارچگی اقتصادی تحت تاثیر وسعت وابستگی اقتصادی و فرایند جهانی شدن

1. World Trade Organization

اقتصاد، از به هم پیوستن مجموعه‌ای از کشورهای مختلف با ویژگی‌ها و مشخصات مشترک یا قرابت و نزدیکی منطقه‌ای حاصل می‌شود که ضمن همکاری متقابل اقتصادی با یکدیگر و تمایل بیشتر به همکاریهای اقتصادی و تجاری، آزادسازی تجاری را تجربه می‌نمایند و در زمینه‌های گوناگون از قبیل تجارت، سرمایه‌گذاری، نقل و انتقال سرمایه، تولید بین‌المللی، دسترسی به بازارهای مصرف بزرگتر و دسترسی به پتانسیل تجاری بالا در سطح منطقه‌ای و جهانی مشارکت می‌نمایند و با تاکید بر کشور ایران به عنوان عضو اصلی و برجسته، کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی با ویژگیهای دین و فرهنگ مشترک پتانسیل لازم برای تشکیل یکپارچگی اقتصادی را دارا می‌باشند. به علاوه وجود کشورهای مختلف به لحاظ سطح توسعه در این سازمان، می‌تواند از نقاط مثبت دیگری باشد که تشکیل یکپارچگی اقتصادی آنها را قوت ببخشد و مزایای متعدد ایستا و پویای تجارت را برای آنها به همراه آورد و مسیر رشد و توسعه اقتصادی آینده آنها را خصوصا در روند فرایند جهانی شدن اقتصاد، هموار نماید (Karimi, 2005). با توجه به پیوندها و علایق فرهنگی و دین مشترک، پراکندگی در قاره‌های مختلف، وسعت زیاد این کشورها، دارا بودن یک سوم از منابع جهان و یک پنجم از جمعیت جهان و اهمیت بخش کشاورزی در این کشورها آنها می‌توانند در قالب یکپارچگی اقتصادی به شاخصهای بالای اقتصادی دست یابند و با گسترش مبادلات دو جانبه و چند جانبه به حجم بالایی از ظرفیت تجاری دست یابند.

طی سال‌های ۲۰۰۲-۶، صادرات جهانی کشورهای اسلامی از ۵۰۲۸۶۶ میلیون دلار به ۸۴۱۴۲۰ میلیون دلار افزایش یافته و سهم صادرات جهانی کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی حدود ۹ درصد است. بالاترین سهم از صادرات جهانی مربوط به مالزی، عربستان و اندونزی می‌باشد و ایران در جایگاه ششم قرار دارد.^۱ کل صادرات درون‌گروهی کشورهای اسلامی در بخش کشاورزی ۱۵۲۶۴ میلیون دلار و بیشترین سهم صادرات به بلوک، مربوط به مالزی با ۱۴/۵ درصد، اندونزی با

۱۱/۳ درصد و امارات با ۹/۶۹ درصد است و ایران با سهمی معادل ۶/۸۵ درصد در جایگاه ششم قرار دارد. میانگین صادرات به جهان و بلوک برای کشورمان به ترتیب ۱۸۱۱ میلیون دلار و ۱۰۴۶ میلیون دلار است؛ یعنی حدود ۵۸ درصد صادرات بخش کشاورزی ایران به کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی است. بالاترین سهم صادرات ایران به کشورهای عضو، مربوط به امارات با ۳۲ درصد، عراق با ۲۵ درصد، افغانستان با ۶/۶ درصد، ترکیه با ۶/۴ درصد، پاکستان با ۵/۴ درصد، آذربایجان و کویت با ۴ درصد، تاجیکستان با ۳ درصد، ترکمنستان ۲/۹ درصد، سوریه با ۱/۶ درصد، لبنان و عربستان با ۱/۴ درصد و قزاقستان و ازبکستان با ۱ درصد است. سهم تجارت ایران با سایر کشورهای اسلامی بسیار ناچیز می‌باشد و این مسأله نشان می‌دهد که میزان پتانسیل‌های تجاری ایران با بلوک (به جز کشورهای مذکور) چشمگیر نیست (pc-tas). با وجود این، با توجه به جایگاه ایران در میان اعضا و تأمین ۲۶ درصد واردات و ۵۸ درصد صادرات محصولات کشاورزی ایران از کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی، شناسایی پتانسیل‌های تجاری ایران با کشورهای اسلامی ضروری به نظر می‌رسد. از طرف دیگر با توجه به اینکه کشورهای عضو به سوی تشکیل بازار مشترک اسلامی حرکت می‌کنند، از جمله پیش‌نیاز این مشارکت، آگاهی به پتانسیل‌های وارداتی-صادراتی به خصوص در محصولات کشاورزی ایران با اعضاست. بدین منظور در این مقاله با استفاده از معیار کسینوس، برآورد ساده و مزیت نسبی آشکار شده به بررسی پتانسیل‌های صادراتی ایران به کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی در بخش کشاورزی می‌پردازیم.

مواد و روش‌ها

برای اولین بار اقتصاددان کانادایی (Viner, 1950) نظریه اتحادیه گمرکی را به طور ایستا مطرح نمود. وی بیان کرد که با برقراری اتحادیه گمرکی تجارت منحرف می‌شود؛ زیرا مناطق تجاری ترجیحی با تبعیض در آزادسازی تجارت می‌توانند به تجارت اعضای خود و رفاه جهانی آسیب وارد نمایند. نظر واینر بعدها توسط اقتصاددانان زیادی از جمله واناکوت، مارک لوتز، لورنس،

1. World Development Indicator

دوم می‌تواند افزایش می‌یابد. این روش با تئوری تجارت لیندر قابل توضیح است.^۲

معیار آلن یکی از قدیمی‌ترین روش‌های تعیین امکان تجارت دوجانبه کشورها است که با استفاده از روش اندازه‌گیری کسینوس زاویه دو بردار صادرات و واردات کشورها به دست می‌آید. به این منظور دو ماتریس $n \times 1$ که یکی صادرات کشور i به جهان و دیگری واردات کشور j از جهان است، تعریف می‌شود. سپس با تعیین زاویه دو بردار در فضای کالای n بعدی می‌توان این دو بردار را با هم مقایسه نمود. زاویه کوچک نشان می‌دهد که ترکیب کالایی صادرات کشور i (برای تمام مقاصد یا جهان) شبیه به ترکیب کالایی واردات کشور j (از تمام مبادی یا جهان) است و همچنین زاویه بزرگ نشان می‌دهد که ساختار صادرات کشور i و ساختار واردات کشور j غیر مشابه هستند (یعنی قابلیت انطباق ندارند). بزرگی زاویه بین دو بردار کالا به طور متداول بر حسب کسینوس اندازه‌گیری می‌شود (Lineman, 1988).

معیار کسینوس به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$\cos_{ij} = \frac{\sum_{k=1}^n E_{ik} \cdot M_{jk}}{\sqrt{\sum_{k=1}^n E_{ik}^2 \cdot \sum_{k=1}^n M_{jk}^2}}$$

E_{ik} : صادرات کشور i از کالای k به جهان

M_{jk} : واردات کشور j از کالای k از جهان

اگر فرض کنیم آنچه که تجارت می‌شود در واقع همان تجارت بالقوه کشورهاست، کسینوس می‌تواند معیاری برای شدت مورد انتظار تجارت بین دو کشور تلقی شود. معیار کسینوس تنها شدت جریان تجارت متقابل مورد انتظار را از کشور صادرکننده نام به کشور واردکننده نام بر مبنای الگوهای تجاری موجودشان ارایه می‌دهد. به عبارت دیگر ممکن است که تجارت دو کشور کاملاً شبیه باشد، در حالی که معلوم نیست آنها واقعاً با یکدیگر تجارت کرده باشند. به علاوه، وقتی که تشابهات

سامرز و ... مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. مهمترین مسأله در یک همگرایی اقتصادی، شناخت بخش (کالاهایی) است که هر کشور بتواند کاهش تعرفه‌ها را برای آن اعمال کند. ترجیحات تعرفه‌ای زمانی می‌توانند حجم تجارت بین اعضا را افزایش و انحراف تجارت را کاهش دهند که درجه اکمال تجاری بین آنها بالا باشد. به همین جهت از مفهوم درجه تکمیل تجاری به عنوان ابزاری برای بررسی پتانسیل در جهت توسعه تجارت استفاده می‌شود. در این راستا اولین گام در تعیین اثربخشی بلوک‌های تجاری و موافقتنامه‌هایشان، تعیین پتانسیل‌های تجاری میان کشورهاست (Hosseini, 2007). از مطالعات انجام شده در خصوص امکان تجارت بالقوه می‌توان به Lineman (1996)، Arie (1996)، Salahanesh et al. (2000)، Yarandi & Hosseini (2004)، Rahmani (2005) و Hosseini (2007) اشاره کرد. اساس این مطالعات استفاده از شاخص‌های ساده ریاضی است و متکی بر طبقه‌بندی کالایی و ارزش صادرات و واردات کشورها می‌باشد (Hosseini, 2007). در این مقاله با استفاده از شاخص کسینوس، مزیت نسبی آشکار شده (RCA) و روش برآورد ساده کالاهای مزیت‌دار شناسایی و در نهایت پتانسیل‌های صادراتی آن کالاها در سطح کد شش رقمی سیستم هماهنگ (HS) در روابط دو جانبه محاسبه و میزان تحقق این پتانسیل و ظرفیت باقیمانده اندازه‌گیری شده است و می‌تواند مبنایی برای اعمال کاهش تعرفه‌ها قرار گیرد. مجموعه داده‌های آماری این مقاله از لوح فشرده PC-TAC متعلق به مرکز تجارت بین‌المللی برای دوره زمانی ۲۰۰۲-۶ به دست آمده است.

معیار کسینوس

یک روش معمول برآورد جریان‌های تجاری آزمون‌های مشابهت^۱ است. در این شرایط بردار کالاهای صادراتی کشور A به عنوان عرضه صادراتی این کشور در نظر گرفته می‌شود و بردار واردات کالایی کشور شریک نیز به عنوان تقاضا برای واردات در نظر گرفته می‌شود. هرچه مشابهت بردار صادرات یک کشور و واردات کشور دیگر بیشتر باشد، حجم صادرات از کشور اول به کشور

۲. بر اساس تئوری تجارت لیندر کشورهای مشابه از نظر ساختار تجاری تمایل بیشتری به تجارت نسبت به کشورهای غیرمشابه دارند.

یک برای این شاخص بیانگر اینست که کشور مورد نظر در مقایسه با اقتصاد جهانی در کالا یا خدمت مورد نظر در بخش کشاورزی تخصص‌گرایی کمتری دارد و مقدار بالاتر از یک نشان‌دهنده است که کشور به طور نسبی در کالا یا خدمت مورد نظر در بخش کشاورزی از تخصص‌گرایی بالاتری برخوردار است.

برآورد ساده پتانسیل تجاری

با استفاده از یک روش ارزیابی ساده می‌توان لیست گروه کالاهای قابل مبادله را به‌دست آورد: در این روش ابتدا باید به کل ساختار تجارت (کالاهایی را که در حال حاضر صادر یا وارد می‌شوند) دو کشور توجه کرد. در این باره واردات کالایی کشور B به تفکیک بر اساس کد HS، در نظر گرفته می‌شود و سپس در مقابل آن کلیه صادرات کشور A (از همان کالا) به همه نقاط جهان مشخص می‌گردد. بر اساس رقم حداقل این دو مقدار، حداکثر پتانسیل مشخص می‌شود (Arie, 1996):

حداکثر پتانسیل صادراتی کشور A به کشور B از کالای $i = \text{Min}(X_{Aiwt}, M_{Biwt})$

پتانسیل صادراتی کشور A به کشور B از کالای

$$i = \text{Min}(X_{Aiwt}, M_{Biwt}) * (10-30)$$

صادرات کشور A از کالای i به جهان (w) در زمان

$$t = X_{Aiwt}$$

واردات کشور B از کالای i از جهان (w) در زمان

$$t = M_{Biwt}$$

با جمع کردن رقم‌های پتانسیل صادراتی کشور A به کشور B در مورد کدهای مختلف کالایی ($i=1, \dots, n$) میزان کل پتانسیل صادراتی کشور A به کشور B تعیین می‌گردد.

با توجه به اینکه این مطالعه برای محصولات کشاورزی انجام شده است، داده‌های مورد نیاز بر اساس کد سیستم هماهنگ (HS)، کدهای کالایی از ۰۱۰۰۰۰ تا ۲۴۰۰۰۰ می‌باشد که با استفاده از لوح فشرده PC-TAC برای دوره زمانی ۲۰۰۶-۲۰۰۲ به دست آمده است.

نتایج و بحث

با توجه به بررسی صادرات ایران به ۵۷ کشور عضو سازمان کنفرانس اسلامی بر مبنای شاخص کسینوس

مقایسه می‌شوند، دلیل رخ دادن این وضعیت را توضیح نمی‌دهند و رفتاری را که ممکن است متقابلاً رخ دهد، نشان می‌دهد (Panchamuchi et al., 1995) کسینوس یک معیار تناظر کالایی در ساختار تجارت دو کشور است. صفر بودن آن نشان می‌دهد که امکان تجارت میان زوج کشورهای مورد بررسی کم است. در صورتی که $0 < \cos_{ij} < 1$ باشد، پتانسیل تجاری وجود دارد و هر چه مقدار شاخص مذکور به یک نزدیک‌تر باشد امکان تجارت می‌تواند افزایش یابد (Linemen, 1988).

نوع کالای تجاری و حجم آن بر شاخص کسینوس تأثیرگذار است. اگر کالایی از سبد تجارت یک کشور حذف گردد و یا به آن اضافه گردد و یا ارزش تجاری یک کالا تغییر نماید باعث تغییر زاویه کسینوس بین دو بردار می‌گردد. از جمله عوامل تأثیرگذار بر این شاخص شرایط جغرافیایی و اقلیمی، استراتژی‌های توسعه (جاننشینی واردات یا توسعه صادرات)، جنگ و تحریم اقتصادی، نوع برنامه‌ریزی اقتصادی، قیمت بین‌المللی کالاها، نرخ ارز، قوانین بازرگانی و نوآوری‌های تکنولوژی هستند که همگی بر صادرات و واردات کالاها موثر بوده و باعث تغییر پتانسیل تجاری دو کشور می‌شود. بطور کلی هر عاملی که بر کل تجارت کالایی کشور تأثیرگذار باشد بر این شاخص نیز موثر خواهد بود (Yazdan panah & Karimi, 1997).

شاخص مزیت نسبی آشکار شده

یکی از متداول‌ترین شاخص‌ها برای تعیین تخصص‌گرایی تجاری یک کشور، شاخص مزیت نسبی آشکار شده (RCA) است (Balassa, 1961):

$$RCA_{ia} = (X_{ia} / X_{it}) / (X_{wa} / X_{wt})$$

در این شاخص i کشور مورد نظر، w سطح جهان، a کالا یا خدمت مورد بررسی و t تمام کالاها و خدمات مورد معامله کشور مورد نظر و جهان در بخش کشاورزی هستند. به این ترتیب، متغیرهای شاخص را به این صورت تعریف می‌کنیم: X_{ia} : ارزش صادرات کالا یا خدمت a در کشور i ; X_{it} : ارزش صادرات کالاهای کشاورزی کشور i ; X_{wa} : ارزش کل صادرات کالا یا خدمت a در سطح جهان، X_{wt} : ارزش صادرات تمام کالاهای کشاورزی در سطح جهان. مقدار این شاخص می‌تواند بین صفر و بی‌نهایت قرار گیرد. مقدار کمتر از

گابن با صفر پایین‌ترین و لبنان و کامرون با ۰/۹۳ دارای بالاترین درجه اکمال تجاری با کشورمان هستند. نزدیک به یک بودن این شاخص بیانگر اینست که امکان افزایش صادرات ایران به این کشورها وجود دارد و ایران می‌تواند صادرکننده مناسبی برای کشورهای اسلامی باشد. همچنین صفر بودن معیار کسینوس نشان‌دهنده عدم تطابق بردار صادرات ایران بر واردات کشور شریک می‌باشد. گفتنی است دامنه شاخص کسینوس بردار صادرات ایران و واردات کشورهای اسلامی دارای نوسانات زیادی است.

با توجه به روند شاخص کسینوس صادرات ایران به کشورهای اسلامی هر چه این شاخص از ثبات بیشتری برخوردار باشد، تصمیم‌گیری در مورد بازارهای هدف

می‌توان این کشورها را به سه گروه با پتانسیل تجاری بالا (۰/۶-۱)، پتانسیل تجاری متوسط (۰/۲-۰/۶) و پتانسیل تجاری پایین (۰-۰/۲) تقسیم‌بندی نمود (جدول ۱). شاخص کسینوس صادرات ایران به کشورهای اسلامی در جدول ۱ آمده است. ملاحظه می‌شود که ۲۳ کشور دارای پتانسیل تجاری پایین (۰-۰/۲)، ۱۰ کشور پتانسیل تجاری متوسط (۰/۲-۰/۶) و ۱۰ کشور نیز دارای پتانسیل تجاری بالا (۰/۶-۱) با ایران هستند.^۱

۱. یکی از روشهای بررسی اکمال و تشابه تجاری این است که جواب‌های به دست آمده را در ۵ گروه تقسیم بندی می‌کنند و هر گروه در برگیرنده ۲۰ درصد از کل ۱۰۰ درصد می‌باشد. یعنی زوج کشورهایی که دارای تشابه صفر تا ۲۰ درصد می‌باشند در یک گروه و به همین ترتیب ۸۰ تا ۱۰۰ درصد در یک گروه قرار می‌گیرند. دسته ۲۰-۰ بیانگر پتانسیل تجاری پایین، ۴۰-۶۰ و ۶۰-۸۰ نشان‌دهنده پتانسیل تجاری متوسط و دسته‌های ۸۰-۱۰۰ و ۱۰۰-۸۰ درصدی بیانگر پتانسیل تجاری بالا هستند (Yazdan panah & Karimi, 1997).

جدول ۱- شاخص کسینوس صادرات محصولات کشاورزی ایران و واردات کشورهای اسلامی در سال‌های ۲۰۰۲-۶ (ارقام به هزار دلار)

کشور	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	میانگین ۵ سال	CV
پتانسیل تجاری بالا	لبنان	۰/۸۱	۰/۶۸	۰/۸۹	۰/۹۵	۰/۹۷	۰/۹۳
	کامرون	۰/۸۱	۰/۶۸	۰/۸۹	۰/۹۵	۰/۹۷	۰/۹۳
	اردن	۰/۸۵	۰/۸۶	۰/۸۹	۰/۹۲	۰/۹۳	۰/۹۱
	مراکش	۰/۸۲	۰/۶۹	۰/۸۱	۰/۸۹	۰/۸۸	۰/۸۵
	بحرین	۰/۰۱	۰	۰/۰۱	۰/۹۹	۰/۹۹	۰/۸
	اندونزی	۰/۸۹	۰/۹۳	۰/۸۵	۰/۵۴	۰/۵۸	۰/۷۳
	سنگال	۰/۹۴	۰/۸۲	۰/۸۳	۰/۷	۰/۲۳	۰/۷۲
	پاکستان	-	۰/۶۵	۰/۷۳	۰/۷۲	۰/۶۸	۰/۷
	گینه	۰/۵۸	-	-	-	-	۰/۶۲
	قزاقستان	۰/۵۲	۰/۴۵	۰/۵۱	۰/۵۷	۰/۶۸	۰/۶
پتانسیل تجاری متوسط	بورکینافاسو	۰/۵۲	۰/۴۳	۰/۵۶	-	-	۰/۵۴
	قطر	۰	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۱۲	۰/۰۵	۰/۴۳
	ترکیه	۰/۸۳	۰/۷	۰/۶۸	۰/۷	۰	۰/۳۵
	مالزی	۰/۱۸	۰/۲	۰/۲۲	۰/۳۱	۰/۳۷	۰/۲۸
	لیبی	۰/۱	۰/۱۳	۰/۲۹	۰/۳۸	۰/۲۲	۰/۲۶
	تونس	۰/۳۱	۰/۰۶	۰/۲۸	۰/۳۲	-	۰/۲۶
	آلبانی	۰/۰۸	۰/۱۳	۰/۲۱	۰/۳۱	۰/۲۵	۰/۲۴
	بنگلادش	۰/۲۸	۰/۲۶	۰/۱۶	-	-	۰/۲۲
	ازبکستان	۰/۰۵	۰/۱۹	۰/۲	۰/۲۲	۰/۲۶	۰/۲۱
	مصر	۰/۳۱	۰/۴۴	۰/۲۱	۰/۰۷	۰/۰۹	۰/۲۱
	عراق	۰/۰۹	۰/۱۸	۰/۰۷	۰/۲	۰/۱۳	۰/۱۹
	تاجیکستان	۰	۰/۳۹	۰/۳۶	۰/۰۱	۰	۰/۱۴
	گامبیا	۰/۰۰۴	۰/۰۴	۰/۰۵	۰/۱۴	۰/۴	۰/۱۳
	افغانستان	۰/۰۴	۰/۰۶	۰/۰۷	۰/۱۸	۰/۲۲	۰/۱۲
	توگو	۰/۰۲	۰/۰۵	۰/۱۸	۰/۱۴	-	۰/۱۱
	بنین	۰/۰۲	۰/۱۲	۰/۰۸	۰/۱۴	۰	۰/۱۱
	گویانا	۰/۰۱	۰/۰۳	۰/۰۱	۰/۱۷	۰/۳۳	۰/۱۱
	عربستان	۰/۰۵	۰/۰۴	۰/۰۵	۰/۰۹	۰/۱۴	۰/۰۸
موزامبیک	۰/۲۲	۰/۰۷	۰/۰۹	۰/۰۴	۰	۰/۰۷	
سوریه	۰	۰	۰	۰/۰۲	۰/۰۷	۰/۰۶	
امارات	۰/۲۷	۰/۰۸	۰/۰۳	۰/۰۲	۰/۰۱	۰/۰۵	

ادامه جدول ۱-

کشور	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	میانگین ۵ سال	CV
آذربایجان	۰	۰/۰۱	۰/۰۲	۰/۰۶	۰/۰۹	۰/۰۴	۹۴/۵۴
کویت	۰/۰۳	۰/۰۴	۰/۰۷	۰/۰۱	۰/۰۲	۰/۰۳	۷۶/۷۴
سومالی	۰	۰/۰۱	۰	۰/۰۲	۰/۰۴	۰/۰۳	۵۵/۷۸
عمان	۰	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۴۴/۷۲
قرقیزستان	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۲	۰/۰۱	۴۴/۷۲
سودان	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰	۰	۰/۰۱	۵۴/۷۷
نیجریه	۰	۰/۰۱	-	-	-	۰/۰۱	۷۰/۷۱
مالی	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	-	-	۰/۰۱	۰
یمن	-	-	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰
اوگاندا	۰/۰۱	۰	۰	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۵۴/۷۷
الجزایر و گابن	۰	۰	۰	-	-	۰	-

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۲- برآورد پتانسیل صادراتی ایران به کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی در سال‌های ۶-۲۰۰۲

کشور	تعداد اقلام	حداکثر پتانسیل	پتانسیل معمولی ۱۰٪	پتانسیل معمولی ۲۰٪	پتانسیل معمولی ۳۰٪	میانگین واردات بالفعل از ایران	درصد پتانسیل استفاده شده
لیبی	۳	۷۸۳	۷۸/۳			۶۲۴/۸	۷۹۸
تاجیکستان	۲۷	۴۵۳۹۷	۴۵۳۹/۵			۳۱۷۰۵	۶۹۸
ترکمنستان	۵۳	۴۲۹۳۲	۴۲۹۳/۳			۲۷۰۰۵	۶۲۹
سوریه	۴	۹۱۰۴	۹۱۰/۴			۴۳۶۲/۸	۴۷۹
تونس	۴	۱۲۱۷/۴	۱۲۱/۷			۴۹۹	۴۱۰
ازبکستان	۲۴	۲۷۷۸۱	۲۷۷۸/۱			۱۰۷۰۶	۳۸۵/۴
بنگلادش	۶	۳۴۳۴۶/۲	۳۴۳۴/۶۲			۳۳۶۷/۴	۲۸۸/۸
لبنان	۱۵	۵۷۶۳۹	۵۷۶۳/۹			۱۴۰۹۴	۲۴۴/۵
اندونزی	۵	۷۵۴۵	۷۵۴/۵			۱۶۵۷	۲۱۹/۶
مراکش	۷	۲۹۶۷۸/۲	۲۹۶۷/۸			۶۴۲۳/۸	۲۱۶/۴
سومالی	۱	۱۲۷/۶	۱۲/۸			۲۴/۴	۱۹۱/۲
عراق	۷۰	۲۲۹۶۰۱		۶۸۸۸۰		۱۳۱۴۲۷	۱۹۱
آذربایجان	۲۸	۲۲۱۲۸/۴		۴۴۲۵/۷		۷۷۹۹/۲	۱۷۶
اردن	۶	۲۵۰۹۳	۲۵۰۹/۳			۴۳۵۴/۲	۱۷۳/۵
افغانستان	۷۴	۴۴۷۹۸۹		۸۹۵۹۸		۱۱۶۵۵۱	۱۳۰
امارات	۷۹	۹۱۹۴۵۷		۲۷۵۸۳۷		۳۲۰۶۸۵	۱۰۰
مالزی	۹	۶۵۵۹۵/۲	۶۵۵۹/۵			۴۶۳۲/۸	۷۱
سودان	۸	۳۴۶۲۵/۸	۳۴۶۲/۶			۲۳۱۵/۶	۶۷
پاکستان	۳۱	۱۴۸۵۰۲		۲۹۷۰۰		۱۸۱۴۴	۶۱
بحرین	۳۵	۱۰۴۸۱۷	۱۰۴۸/۲			۶۳۶۵	۶۰/۷
قطر	۳۳	۱۱۱۷۲۱	۱۱۱۷/۲			۵۹۶۷/۲	۵۳/۴
آلبانی	۱	۴۲۸/۴	۴۲/۸			۲۲	۵۱/۴
ترکیه	۱۸	۴۳۸۴۸/۴		۸۷۶۹/۷		۴۱۹۱	۴۷/۸
قرقیزستان	۵	۷۴۰۳/۶	۷۴۰/۴			۳۲۸/۸	۴۴/۴
عمان	۱۹	۱۰۵۷۴۵	۱۰۵۷/۴			۴۳۱۶/۴	۴۰/۸
سنگال	۱	۴۵۵۴/۲	۴۵۵/۴			۱۷۳/۸	۳۸/۲
مصر	۱۲	۶۵۵۷۵	۶۵۵۷/۵			۲۳۳۲/۶	۳۵/۶
الجزایر	۹	۷۳۶۶۰	۷۳۶۶			۲۵۲۷/۸	۳۴/۵
یمن	۹	۲۳۴۲۳/۶	۲۳۴۲/۴			۵۸۱/۴	۲۴/۸
عربستان	۴۱	۱۰۵۲۳۱۶	۱۰۵۲۳/۲			۲۵۵۵۲	۲۴/۳
موزامبیک	۲	۱۶۷۰/۴	۱۶۷/۰۴			۳۷/۶	۲۲/۵
قزاقستان	۲۰	۱۱۵۸۷۵	۱۱۵۸۸			۲۱۰۵/۴	۱۸/۲
کویت	۶۷	۲۷۰۸۴۹		۵۴۱۷۰		۳۸۱۱/۹	۷
بنین	۱	۵۱۹۰/۸	۵۱۹/۰۸			۱۵/۴	۳
جمع		۴۱۵۰۳۶۸	۷۳۴۵۳۶			۷۶۴۷۱۷	۱۰۴/۱

مأخذ: یافته‌های تحقیق

می‌باشد. قابل ذکر است که تنها محصولاتی برای محاسبه پتانسیل انتخاب می‌شوند که اولاً کشور صادر کننده در محصول مورد نظر RCA بزرگتر از یک دارد، ثانیاً میانگین رقم صادرات کشور صادرکننده از ۵۰ هزار دلار بیشتر باشد. (Arie, 1996).

از کل محصولات کشاورزی صادراتی ایران (۳۵۰ قلم کالا)، بر اساس شاخص RCA (مزیت نسبی آشکار شده) ۱۶۹ قلم در سال‌های ۲۰۰۲-۶ از مزیت‌نسیبی صادراتی برخوردار است. همانطور که بیان شد جداول امکانات صادراتی فقط برای محصولاتی که RCA بزرگتر از یک دارند، قابل تشکیل است. با توجه به جدول ۲، بیشترین تعداد اقلام صادراتی پتانسیل‌دار ایران مربوط به امارات (۷۹ قلم)، افغانستان (۷۴ قلم) و عراق (۷۰ قلم) می‌باشد. کمترین تعداد اقلام صادراتی ایران به سومالی، سنگال، بنین و آلبانی (۱ قلم کالا) تعلق دارد. میانگین صادرات بالفعل ایران به کشورهای اسلامی در محصولات کشاورزی طی دوره ۲۰۰۲-۶، ۷۶۴/۷ میلیون دلار است. بالاترین میزان این پتانسیل به امارات با ۳۲۰/۷ میلیون دلار و کمترین به بنین با ۱۵/۴ هزار دلار تعلق دارد. میزان پتانسیل بالقوه حداکثر و معمولی ایران به کشورهای اسلامی به ترتیب ۴۱۵۰/۴ و ۷۳۴/۵ میلیون دلار می‌باشد. بالاترین میزان پتانسیل معمولی مربوط به امارات (۲۷۵/۸ میلیون دلار) و پایین‌ترین پتانسیل مربوط به سومالی (۱۲/۸ هزار دلار) می‌باشد. ایران از کل ظرفیت‌های بالقوه صادراتی خود در بخش کشاورزی به کشورهای آذربایجان، بنگلادش، اندونزی، اردن، لبنان، مراکش، تونس، سوریه، افغانستان، عراق، لیبی، سومالی، تاجیکستان، ترکمنستان، امارات و ازبکستان استفاده کرده است. عدد ۴/۱- برای درصد استفاده نشده از پتانسیل صادراتی ایران به کشورهای اسلامی بیانگر اینست که ایران در تحقق پتانسیل‌های صادراتی، به شیوه صحیحی عمل کرده است و کشورهای اسلامی بازار هدف مناسبی برای صادرات کشورمان در محصولات کشاورزی هستند و ایران می‌تواند با تحقق پتانسیل‌های صادراتی تجارت خود را با این کشورها توسعه دهد. همانطور که مشاهده شد، ایران ظرفیت‌های مبادلاتی خوبی با کشورهای اسلامی دارد که با مدیریت صحیح امکان توسعه تجارت ایران با اعضای OIC وجود دارد.

کالاهای کشاورزی کشورمان بهتر خواهد بود. هرچه ضریب تغییرات (CV)، کمتر باشد ساختار تشابه تجاری از ریسک پایین‌تری برخوردار است و انتخاب شرکای تجاری کشورمان منطقی‌تر خواهد بود و هرچه این ضریب تغییرات بالاتر باشد، ساختار تشابه تجاری ریسک بالاتری دارد (جدول ۱).

ظرفیت‌های تجاری ایران و کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی

ظرفیت‌های صادراتی ایران به کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی برای دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۶ در جدول (۲) آمده است. در این جدول ستون دوم تعداد اقلام پتانسیل‌دار، ستون سوم حداکثر پتانسیل (عبارتست از حداقل صادرات ایران به جهان و واردات کشور مورد نظر از جهان) می‌باشد. همانطور که مشهود است نمی‌توان عدد به دست آمده را به عنوان پتانسیل تجاری دو کشور در نظر گرفت. در صورتی می‌توان کل این عدد را به عنوان پتانسیل قلمداد نمود که یا کشور اول صادرات کشور دوم را جایگزین صادرات به تمام بازارهای پیشین خود نماید و یا ظرفیت تولید داخلی را به میزان دو برابر صادرات گذشته نماید. با توجه به اینکه این اقدام چندان صحیح به نظر نمی‌رسد و یا حداقل در کوتاه‌مدت امکان‌پذیر نیست، پتانسیل معمولی را ۱۰ تا ۳۰ درصد رقم حداکثر پتانسیل تجاری در نظر می‌گیرند (Arie, 1996) برای محاسبه پتانسیل معمولی، سه سناریو در قالب ۱۰، ۲۰ و ۳۰ درصد پتانسیل حداکثر در نظر گرفته و در ستون‌های چهارم، پنجم و ششم بیان شده است.^۱ ستون هفتم میزان صادرات تحقق یافته ایران به کشورهای اسلامی، ستون هشتم درصد استفاده نشده از پتانسیل معمولی (عبارتست از درصد تفاوت صادرات بالفعل و بالقوه ایران به کشورهای عضو)

۱. انتخاب ۱۰، ۲۰ و ۳۰ درصد حداکثر پتانسیل به عنوان پتانسیل تجاری معمولی بستگی به حجم تجارت بین ایران و کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی دارد. برای مثال کشورهایی که سهم پایینی از صادرات کشورمان دارند. ۱۰ درصد و هرچه سهم کشور مورد نظر از صادرات ایران بالاتر باشد درصد بالاتری از حداکثر پتانسیل به عنوان پتانسیل معمولی در نظر گرفته می‌شود. همانطور که پیشتر بیان شد، اکثر کشورهای اسلامی سهم کمی از صادرات کشورمان دارند که ۱۰ درصد حداکثر پتانسیل برای پتانسیل معمولی در نظر گرفته می‌شود.

به علت گستردگی جداول برآورد پتانسیل‌های صادراتی ایران به کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی از آوردن آنها خودداری می‌شود و به ذکر عمده‌ترین اقلام پتانسیل‌دار برای هر کشور که مورد بی‌توجهی قرار گرفتند، پرداخته می‌شود. این اقلام نشان‌دهنده امکانات مبادلاتی ایران با هریک از کشورهای اسلامی بوده و می‌تواند مبنای مناسبی برای مذاکره جهت کاهش تعرفه‌ها گردد (جدول ۳).

جدول ۳- اقلام پتانسیل‌دار صادراتی ایران به کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی در بخش کشاورزی

نام کشور	محصول
ترکیه	در محصولات نخود، میگو، باقلا، گردو، ادویه‌جات، آب میوه‌ها و سبزیجات تخمیر نشده (بدون افزودن قند و مواد شیرین‌کننده)، چربی‌ها و روغن‌های نباتی و اجزای آنها هیدروژنه شده، مواد اولیه نباتی خام که بیشتر برای رنگرزی و دباغی بکار می‌روند هنوز ظرفیت‌های استفاده نشده وجود دارد و به منظور توسعه صادرات ایران به ترکیه و تعیین نرخ تعرفه موثر می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. با در نظر گرفتن پتانسیل ۲۰ درصد، حدود ۵۰ درصد از امکانات بالقوه صادراتی ایران به ترکیه بلااستفاده است.
الجزایر	نخود (بدون غلاف، خشک کرده)، تخم گشنیز، صمغ‌ها (غیر از صمغ عربی)، رزینها و صمغ‌های رزینی طبیعی، گوجه فرنگی آماده یا محفوظ شده بجز در سرکه و جوهر سرکه طبیعی، مخمرهای زنده.
آذربایجان	محصولات خبازی، نان شیرینی سازی با بیسکویت‌سازی، حتی دارای کاکائو، فطیر، (کاسه خالی برای مصارف دارویی)، خمیر برای لاک و مهر، خمیرهای خشک کرده ارد، نشاسته یا فکول بشکل ورق و محصولات همانند، تخم پرندگان (با پوست، تازه محفوظ شده یا پخته)، پرتقال (تازه یا خشک کرده)، لیمو و لیمو ترش کوچک (تازه یا خشک کرده)، چای سیاه (تخمیر نشده) که محتوای آن از ۳ کیلوگرم کمتر نباشد، خمیرهای غذایی پخته نشده و آماده نشده بنحوی دیگر از قبیل اسپاگتی، ماکارونی و لازانیا، بیسکویت‌هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده‌اند و ویفرها.
بحرین	ماهی‌ها (غیر از خانواده ماهی‌ازاد و قزل آلا، ماهی‌های پهن، ماهی‌های تن، شاه‌ماهی، ماهی روغن، یخ زده، بااستثنای فیله ماهی و سایر قسمت‌های گوشتی ماهی مشمول شماره ۰۳۰۴ و بااستثنای جگر ماهی، تخم و منی ماهی، تخم پرندگان (با پوست، تازه محفوظ شده یا پخته)، پیاز و موسیر، تازه یا سرد کرده، پرتقال، تازه یا خشک کرده، نارنگی کلماتین، ویلکینگ و مرکبات دو گونه ای مشابه، تازه، یا خشک کرده، لیمو و لیمو ترش کوچک (تازه یا خشک کرده)، ادویه‌جات، روغن آفتابگردان یا روغن کارتام و اجزاء آنها حتی تصفیه شده ولی از لحاظ شیمیایی تغییر نیافته، شیرینی (همچنین شکلات سفید)، بدون کاکائو، غیر از ادامس، بیسکویت‌هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده‌اند، و فل و ویفرها، محصولات خبازی، نان شیرینی سازی با بیسکویت سازی، حتی دارای کاکائو، فطیر کاسه خالی برای مصارف دارویی)، خمیر برای لاک و مهر، خمیرهای خشک کرده ارد، نشاسته یا فکول بشکل ورق و محصولات همانند، سبزیجات، میوه‌ها و سایر اجزا خوراکی نباتات، آماده یا محفوظ شده در سرکه یا در جوهر سرکه، اب همچنین آبهای معدنی و آبهای گازدار شده که به آنها قند یا سایر مواد شیرین کننده یا خوشبو کننده اضافه شده باشد، نوشابه‌های غیر الکلی بااستثنای اب میوه یا اب سبزیجات.
امارات	ماهی حلوا (بااستثنای جگر ماهی، تخم و منی ماهی، تازه یا سرد کرده، بااستثنای فیله ماهی و سایر قسمت‌های گوشتی ماهی، ماهی‌ها (غیر از خانواده ماهی ازاد و قزل آلا، ماهی‌های پهن، ماهی‌های تن، شاه‌ماهی، ماهی روغن، یخ زده، بااستثنای فیله ماهی و سایر قسمت‌های گوشتی ماهی و بااستثنای جگر ماهی، تخم و منی ماهی، میگو و روبیان، یخ زده، تخم پرندگان، با پوست، تازه، محفوظ شده یا پخته، عسل طبیعی، روده، بادکنک و شکمبه حیوانات، کامل یا قطعه قطعه شده، غیر از روده، بادکنک و شکمبه ماهی، گل و غنچه گل، بریده شده، برای دسته گل یا برای زینت، خشک کرده، سفید کرده، اغشته یا آماده شده به نحو دیگر، سیب زمینی (غیر از بذر سیب زمینی)، تازه، یاسرد کرده، گوجه فرنگی، تازه یا سرد کرده، پیاز و موسیر، تازه یا سرد کرده، سیب زمینی، نیخته یا پخته شده در آب یا بخار، یخ زده، نخودرسی غلاف دار خشک، غلاف کنده حتی پوست کنده یا لپه‌شده، لوبیا، غلا فدار خشک، غلا فکنده، حتی پوست کنده یا لپه‌شده، عدس، غلاف دار خشک، غلاف کنده، حتی پوست کنده یا لپه‌شده، سبزیجات غلاف دار خشک، غلاف کنده، حتی پوست کنده یا لپه‌شده، بادام، تازه یا خشک، بدون پوست، پرتقال، تازه یا خشک کرده، نارنگی، ویلکینگ و مرکبات دو گونه‌ای مشابه، تازه، یا خشک کرده، لیمو و لیمو ترش کوچک تازه یا خشک کرده، مرکبات، تازه یا خشک کرده، انگور، تازه، سیب، تازه، زردآلو، تازه، گیلاس و البالو، تازه، میوه‌ها خشک شده، چای سیاه (تخمیر شده) و چای که به صورت جزیی تخمیر و عرضه شده در بسته‌هایی که محتوای آن از ۳ کیلوگرم بیشتر نباشد، کیوی، زردآلو (خشک)، فلفل، دانه بادیان، نشاسته، دانه‌ها و میوه‌های روغن دار، حتی خرد شده، کاه و پوست غلات، آماده نشده، حتی قطعه قطعه شده، اسباب شده، فشرده شده (یا بهم فشرده به شکل حبه، مواد اولیه نباتی که بیشتر برای رنگ کردن یا دباغی بکار می‌رود و در جای دیگری مذکور یا مشمول نباشد، چربی‌های حیوانات از نوع گاو، گوسفند یا بز، خام یا اب کرده، حتی فشرده شده یا استخراج شده، با کمک حلال‌ها.
قرقیزستان	روغن آفتابگردان یا روغن کارتام و اجزاء آنها حتی تصفیه شده ولی از لحاظ شیمیایی تغییر نیافته، بیسکویت‌هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده‌اند و ویفرها.
لبنان	نخود (غلاف کنده، خشک کرده)، بادام (تازه یا خشک بدون پوست)، گردوی معمولی (تازه یا خشک، بدون پوست)، خرما (تازه یا خشک)، دانه، میوه و نطفه برای کشت غیر از موارد مشمول، شیرینی (همچنین شکلات سفید)، بدون کاکائو، غیر از ادامس، بیسکویت‌هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده‌اند و ویفرها، اب همچنین ابهای معدنی و ابهای گازدار شده که به آنها قند یا سایر مواد شیرین کننده یا خوشبو کننده اضافه شده باشد، نوشابه‌های غیر الکلی بااستثنای اب میوه یا اب سبزیجات.
مالزی	ماهی‌ها (غیر از خانواده ماهی ازاد و قزل آلا، ماهی‌های پهن، ماهی‌های تن، شاه‌ماهی، ماهی روغن یخ زده (بااستثنای فیله ماهی و سایر قسمت‌های گوشتی ماهی و جگر ماهی، تخم و منی ماهی)، عسل طبیعی، نخود (غلاف کنده، خشک کرده).
قزاقستان	سیب زمینی (غیر از بذر سیب زمینی)، تازه، یاسرد کرده، پرتقال، تازه یا خشک کرده، نارنگی، ویلکینگ و مرکبات دو گونه‌ای مشابه، تازه، یا خشک کرده، روغن آفتابگردان یا روغن کارتام و اجزاء آنها حتی تصفیه شده ولی از لحاظ شیمیایی تغییر نیافته، چربی‌ها و روغنهای نباتی و اجزای آنها، جزا و کلا هیدروژنه شده، انتراستریفیه و استریفیه، یا الانیدینیزه، حتی تصفیه شده، اما بنحود دیگری آماده نشده، شیرینی (همچنین شکلات سفید)، بدون کاکائو، غیر از ادامس، بیسکویت‌هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده‌اند و ویفرها، محصولات خبازی، نان شیرینی سازی با بیسکویت سازی، حتی دارای کاکائو، فطیر کاسه خالی برای مصارف دارویی)، خمیر برای لاک و مهر، خمیرهای خشک کرده ارد، نشاسته یا فکول بشکل ورق و محصولات همانند، گوجه فرنگی آماده یا محفوظ شده به جز در سرکه و جوهر سرکه طبیعی، مخمرهای زنده، میوه‌های سخت پوست، و سایر دانه‌ها حتی مخلوط شده یا یکدیگر آماده شده یا محفوظ شده همچنین مخلوط‌ها، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده یا الکل که در جای دیگری مذکور یا مشمول نباشد، مخمرهای زنده.

ادامه جدول ۳-

نام کشور	محصول
عمان	میگو، سیب زمینی (غیر از بذر سیب زمینی)، تازه، یاسرد کرده، پیاز و موسیر، تازه یا سرد کرده، پرتقال، تازه یا خشک کرده، سیب، تازه، سایر میوه‌ها، چای سیاه (تخمیر شده) و چای جزا تخمیر شده عرضه شده در بسته‌های اولیه که محتوای آن از ۳ کیلوگرم بیشتر نباشد، بیسکویت‌هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده‌اند و ویفرها، مربا، ژله، مارمالاد، پوره و خمیر میوه که بوسیله پختن به دست آمده، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده از میوه‌ها غیر از مرکبات، آب همچنین ابهای معدنی و ابهای گازدار شده که به آنها قند یا سایر مواد شیرین کننده یا خوشبو کننده اضافه شده باشد، نوشابه‌های غیر الکلی با استثنای آب میوه
بنگلادش	عدس(غلاف دار خشک، غلاف کنده، حتی پوست کنده یا لپه شده)، زیره سبز.
اندونزی	شیره و عصاره شیرین بیان.
اردن	نخود (بدون غلاف، خشک کرده)، خرما، کیوی (تازه)، مواد اولیه نباتی خام که بیشتر برای رنگرزی و دباغی بکار می‌روند.
عربستان	حیوانات زنده از نوع گوسفند، تخم پرندگان، با پوست، تازه، محفوظ شده یا پخته، عسل طبیعی، پیاز و موسیر، تازه یا سرد کرده، سیر، تازه یا سرد کرده، بادام، تازه یا خشک، بدون پوست، انجیر، تازه یا خشک کرده، لیمو و لیمو ترش کوچک تازه یا خشک کرده، انگور، تازه، خربزه، گیلاس و الیالو، تازه، میوه‌ها، زیره سبز، نباتات، اجزاء نباتات، دانه و میوه از انواعی که بیشتر در عطرسازی، داروسازی، برای مصارف حشره‌کشی، انگل کشی یا همانند بکار می‌رود، مواد اولیه نباتی که بیشتر برای رنگ کردن یا دباغی بکار می‌رود و درجای دیگری مذکور یا مشمول نباشد، شیرینی (همچنین شکلات سفید)، بدون کاکائو، غیر از ادامس، شکلات و سایر فرآورده‌های خوراکی دارای کاکائو، بیسکویت‌هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده‌اند، وقل و ویفرها، سبزیجات، میوه‌ها و سایر اجزا خوراکی نباتات، آماده یا محفوظ شده در سرکه یا در جوهر سرکه، گوجه فرنگی آماده یا محفوظ شده به جز در سرکه یا جوهر سرکه، مربا، ژله، مارلاد، پوره و خمیر میوه که بوسیله پختن به دست آمده، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده از میوه‌ها غیر از مرکبات، میوه‌ها و سایر اجزا خوراکی نباتات، آماده یا محفوظ شده و همچنین مخلوط‌ها، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده از میوه‌ها غیر از مرکبات، میوه‌ها و سایر اجزا خوراکی نباتات، آماده یا محفوظ شده و همچنین مخلوط‌ها، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده که در جای دیگری مذکور یا مشمول نباشد، آب سیب، تخمیر نشده، بدون افزودن الکل، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده، تخمیر نشده، بدون افزودن الکل، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده، مخمرهای مرده، آب همچنین ابهای معدنی و ابهای گازدار شده که به آنها قند یا سایر مواد شیرین کننده یا خوشبو کننده اضافه شده باشد، نوشابه‌های غیر الکلی با استثنای آب میوه یا آب سبزیجات.
قطر	حیوانات زنده از نوع گوسفند، حیوانات زنده از نوع بز، میگو و روبیان، یخ زده، تخم پرندگان، با پوست، تازه، محفوظ شده یا پخته، عسل طبیعی، سیب زمینی (غیر از بذر سیب زمینی)، تازه، یا سرد کرده، سبزیجات، بادام، تازه یا خشک، بدون پوست، خرما، تازه، یا خشک کرده، مرکبات، تازه یا خشک کرده، میوه‌ها، یونجه بصورت زیره و بهم فشرده بشکل حبه، شیرینی (همچنین شکلات سفید)، بدون کاکائو، غیر از ادامس، میوه‌های سخت پوست، و سایر دانه‌ها حتی مخلوط شده با یکدیگر آماده شده یا محفوظ شده همچنین مخلوط‌ها، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده یا الکل که در جای دیگری مذکور یا مشمول نباشد، بیکیکنگ یا پودر آماده، نوشابه‌های غیر الکلی با استثنای آب میوه یا آب سبزیجات.
سنگال	گوجه فرنگی آماده یا محفوظ شده به جز در سرکه یا جوهر سرکه.
سودان	انگور، تازه، نباتات، اجزاء نباتات، دانه و میوه از انواعی که بیشتر در عطرسازی، داروسازی، برای مصارف حشره‌کشی، انگل کشی یا همانند بکار می‌رود تازه یا خشک کرده، حتی بریده شده، خردشده یا پودر شده، شیرینی (همچنین شکلات سفید)، بدون کاکائو، غیر از ادامس، گوجه فرنگی آماده یا محفوظ شده به جز در سرکه یا جوهر سرکه، مخمرهای زنده.
موزامبیک	مخمرهای زنده.
پاکستان	ماهی های پهن، یخ زده (با استثنای فیله ماهی و سایر قسمت‌های گوشتی با استثنای جگر ماهی، تخم و منی ماهی)، گوجه فرنگی، تازه یا سرد کرده، پیاز و موسیر، تازه یا سرد کرده، لوبیا، غلاف دار خشک، غلاف کنده، حتی پوست کنده یا لپه شده، سبزیجات غلاف دار خشک، غلاف کنده، حتی پوست کنده یا لپه شده، تخم رازیانه یا تخم بادیان، دانه، میوه و نطفه برای کشت، نباتات، اجزاء نباتات، دانه و میوه از انواعی که بیشتر در عطرسازی، داروسازی، برای مصارف حشره کشی، انگل کشی یا همانند بکار می‌رود تازه یا خشک کرده، حتی بریده شده، خردشده یا پودر شده، صمغ‌ها (غیر از صمغ عربی)، رزینها، صمغ‌های رزینی و بلسانها، طبیعی، چربی های حیوانات از نوع گاو، گوسفند یا بز، خام یا آب کرده، حتی فشرده شده یا استخراج شده، با کمک حلال‌ها، بیسکویت‌هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده‌اند، ویفرها، گوجه فرنگی آماده یا محفوظ شده به جز در سرکه یا جوهر سرکه، آب انگور (همچنین آب انگور تازه)، تخمیر نشده، بدون افزودن الکل، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده، آب همچنین ابهای معدنی و ابهای گازدار شده که به آنها قند یا سایر مواد شیرین کننده یا خوشبو کننده اضافه شده باشد.
یمن	عسل طبیعی، خرما، تازه یا خشک کرده، سیب، تازه، زیره سبز، ملاسه‌های حاصل از استخراج یا تصفیه قند و شکر، شیرینی (همچنین شکلات سفید)، بدون کاکائو، غیر از ادامس، بیسکویت‌هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده‌اند، وقل و ویفرها.
سوریه	خرما، تازه، یا خشک کرده.
افغانستان	سبزیجات، نخودرسی غلاف دار خشک، غلاف کنده حتی پوست کنده یا لپه شده، عدس، غلاف دار خشک، غلاف کنده، حتی پوست کنده یا لپه شده، میوه‌ها، چای سیاه (تخمیر شده) و چای جزا تخمیر شده عرضه شده در بسته‌های اولیه که محتوای آن از ۳ کیلوگرم بیشتر نباشد.
تاجیکستان	فرآورده‌های غلات که با عمل پف کردن یا تفت دادن به دست آمده باشد، غلات غیر از ذرت، بصورت دانه، پیش پخته یا آماده نشده بنحوی دیگر، آب همچنین ابهای معدنی و ابهای گازدار شده که به آنها قند یا سایر مواد شیرین کننده یا خوشبو کننده اضافه شده باشد.
ترکمنستان	شکلات و سایر فرآورده‌های خوراکی دارای کاکائو بصورت تخته و بلوک، میله یا قلم، مربا، ژله، مارلاد، پوره و خمیر میوه که بوسیله پختن به دست آمده، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده از میوه‌ها غیر از مرکبات.
ازبکستان	بیسکویت‌هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده‌اند، وقل و ویفرها، شکلات و سایر فرآورده‌های خوراکی دارای کاکائو بصورت تخته و بلوک، میله یا قلم، ادامس، حتی پوشیده شده از قند و شکر.
بنین	پرندگان اهلی، مواد زائد و اخاله پرندگان.
مصر	میگو و روبیان، یخ زده، روده، بادکنک و شکمبه حیوانات، کامل یا قطعه قطعه شده، غیر از روده، بادکنک و شکمبه ماهی، نخودرسی غلاف دار خشک، غلاف کنده حتی پوست کنده یا لپه شده، سیب تازه، ریشه شیرین بیان، تازه یا خشک کرده، حتی بریده شده، خرد شده یا پودر شده، نباتات، اجزاء نباتات، دانه و میوه از انواعی که بیشتر در عطرسازی، داروسازی، برای مصارف حشره‌کشی، انگل کشی یا همانند آن بکار می‌رود تازه یا خشک کرده، حتی بریده شده، خردشده یا پودر شده، گوجه فرنگی آماده یا محفوظ شده به جز در سرکه یا جوهر سرکه، آب سیب، تخمیر نشده، بدون افزودن الکل، با یا بدون افزودن قند یا سایر مواد شیرین کننده.

ادامه جدول ۳-

نام کشور	محصول
مراکش	بادام، تازه یا خشک، بدون پوست، زیره سبز، هسته و مغز هسته زردالو، هلو یالو، تازه یا خشک کرده، حتی ساییده شده، صمغ‌ها (غیر از صمغ عربی)، رزینها، صمغهای رزینی و بلسانها، طبیعی.
آلبانی	میوه‌های سخت پوست و سایر دانه‌ها و یا مخلوط شده با یکدیگر
کویت	میگو و روبیان، یخ زده، میگو و روبیان، یخ‌زده، شیر و خامه‌شیر، غلیظ نشده، بدون افزودن قند یا مواد شیرین کننده دیگر، که میزان مواد چرب آن از لحاظ وزن بیشتر از ۶ درصد باشد، تخم پرندگان، با پوست، تازه، محفوظ شده یا پخته، عسل طبیعی، سیب زمینی (غیر از بذر سیب زمینی)، تازه، یاسرد کرده، گوجه فرنگی، تازه یا سرد کرده، کاهو کروی (سالادی)، تازه یا سرد کرده، کاهو (غیر از کاهوی کروی یا سالادی)، تازه یا سرد کرده، سبزیجات، نخودرسی، غلاف‌دار خشک، غلاف کنده حتی پوست کنده یا لپه‌شده، سبزیجات غلاف دار خشک، غلاف کنده، حتی پوست کنده یا لپه شده، بادام، تازه یا خشک، با پوست، گردوی معمولی، تازه یا خشک، بدون پوست، خرما، تازه، یا خشک کرده، انجیر، تازه، یا خشک کرده، پرتقال، تازه یا خشک کرده، لیمو و لیمو ترش کوچک تازه یا خشک کرده، سیب، تازه، خربزه تازه، زردالو، تازه، گیلاس و البالو، تازه، کیوی تازه، چای سیاه (تخمیر شده) و چای جزا تخمیر شده عرضه شده در بسته‌های اولیه که محتوای آن از ۳ کیلوگرم بیشتر نباشد، زیره سبز، اویشن، برگ غار، ارزن، صمغ‌ها (غیر از صمغ عربی)، رزینها، صمغهای رزینی و بلسانها، طبیعی، شیره و عصاره‌های نباتی، شیرینی (همچنین شکلات سفید)، بدون کاکائو، غیر از ادامس، شکلات و سایر فرآورده‌های خوراکی دارای کاکائو، سبزیجات، میوه‌ها و سایر اجزا خوراکی نباتات، آماده یا محفوظ شده در سرکه یا در جوهر سرکه، گوجه فرنگی آماده یا محفوظ شده به جز در سرکه یا جوهر سرکه، میوه‌ها و سایر اجزا خوراکی نباتات، آماده یا محفوظ شده، انواع بستنی، حتی دارای کاکائو، آب همچنین ابهای معدنی و ابهای گازدار شده که به آنها قند یاسایر مواد شیرین کننده یا خوشبو کننده اضافه شده باشد، خیار محافظت شده در سرکه یا اسید استیک.
عراق	گوسفند زنده، محصولاتیکه از ترکیبات طبیعی شیرتتشکیل شده، حتی اگر به آن قند یا سایر مواد شیرین کننده اضافه شده باشد، که درجای دیگری مذکور یا مشمول نباشد، کاهو کروی (سالادی)، تازه یا سرد کرده، هویج و شلغم، تازه یا سرد کرده، چغندر سالاد، شنگ، کرفس غده دار، ترب و ریشه‌های خوراکی همانند، تازه یا سرد کرده، سیب زمینی، پخته یا پخته شده در آب یا بخار، یخ زده، نخودرسی، غلاف دار خشک، غلاف کنده حتی پوست کنده یا لپه‌شده، لوبیا غلاف‌دار خشک، غلاف کنده، حتی پوست کنده یا لپه‌شده، عدس، غلاف دار خشک، غلاف کنده، حتی پوست کنده یا لپه شده، سبزیجات غلاف دار خشک، غلاف کنده، حتی پوست کنده یا لپه شده، بادام، تازه یا خشک، بدون پوست، گردوی معمولی، تازه یا خشک، بدون پوست، چای سیاه (تخمیر شده) و چای جزا تخمیر شده عرضه شده در بسته‌های اولیه که محتوای آن از ۳ کیلوگرم بیشتر نباشد، بلغور و زیره، از ذرت، دانه‌ها و میوه‌های روغن دار، حتی خرد شده.

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نتایج به دست آمده از پتانسیل‌های صادراتی ایران به کشورهای اسلامی در سال‌های ۲۰۰۲-۶ نشان می‌دهد که امکان افزایش صادرات ایران به کشورهای اسلامی وجود دارد و ایران و اعضای OIC باید برای استفاده از فرصت‌های تجاری موجود و استفاده از ظرفیت‌های تجاری و تسهیل تجارت اقدام کنند. باید توجه داشت که وجود پتانسیل شرط لازم برای حضور در بازار کشورهای اسلامی است، اما شرط کافی نمی‌باشد. شرط کافی برای گسترش صادرات، حمایت از کالاهای صادراتی با اتخاذ سیاست‌های مناسب تجاری می‌باشد.

پیشنهاده‌ها

۱. با توجه به پتانسیل‌های تجاری بین ایران و کشورهای اسلامی، بستر مناسبی برای توسعه روابط تجاری وجود دارد. در این راستا می‌توان از کالاهایی که در این تحقیق به عنوان کالاهای پتانسیل‌دار معرفی شده است برای افزایش مبادلات تجاری ایران و کشورهای اسلامی استفاده کرد.
۲. با توجه به سطوح متفاوت روابط تجاری ایران با هر یک از کشورهای اسلامی، صادرات به افغانستان، امارات و عراق که واردات کالاهای گسترده‌تر و متنوع‌تری دارند می‌تواند در اولویت قرار گیرد.

REFERENCES

1. Arie, A. (1996). The Potential for Trade between Israel, the Palestinians and Jordan. *The World Economy*, 19(1), 113-133.
2. Balassa, B. (1961). The Theory Of Economic Integration. *Manchester School*, 30, 27-42.
3. Hosseini, M. A. (2007). *Effects of preferential trade arrangements between the eco-business developments in Iran*. Tehran, Iran, pp 13. (In Farsi).
4. ITC (International Trade Center. (2004). PC-TAS, PC- Trade analysis system, 2002-6.
5. Karimi, H. (2005). Commercial potential of agricultural products in Iran and Islamic countries. *Sixth Conference of Agricultural Economics*, 8-9 Nov. 2005: Mashhad University, Mashhad, Iran, pp 64. (In Farsi)
6. Linneman, H. (1988). Measures of Export-Import Similarity and the Linter Hypothesis once again. *American Economic Review*, 3(2), pp. 445.

7. Linneman, H. (1996). An economic study of international trade flows. *Journal of Agricultural Economics Review*, 10(2), 142-151.
8. Panoramuchi, V. R. & others. (1995). Complementarity in Trade and Production. *Amsterdam Sage Publication*, 5(2), 121-130.
9. Rahmani, M. (2005). Estimate of potential import in D8 group. *Journal of Business Research*, 9(36), 185-211. (In Farsi).
10. Salahmanesh, A., Razini, A. & Bastani, A. (2004). Trade between Iran and the potential of selected countries in the region (Turkey, Azerbaijan, Armenia and Georgia). *Eleventh Conference on developing country exports*, 6-8 may 2004: Tabriz, Iran, pp10. (In Farsi).
11. Van Beers, C. & Linnemann, H. (1991). Commodity Composition of Trade in Manufactures and South Trade Potential. *Journal of Development Studies*, 27(1), 1-13
12. Viner, J. (1950). The Customs Union Issue. New Yourk. *Carnegie Endowment for International Peace*, 6(2), 121-128.
13. Yarandi, S. & Hosseini, M. A. (2000). Investigate the possibility of selected agricultural products trade between Iran and the countries of Central Asia and Caucasus. *Journal of Business Research*, 3(11), 1-32. (In Farsi).
14. Yazdanpanah, A. & Karimi, Z. (1997). Estimated degree of completion and commercial similarities between Persian Gulf Cooperation Council member states. *Conference Proceedings expand economic cooperation - trade between Islamic countries*, Feb. 1997: Trade Studies And Research Institute, Tehran, Iran, pp 32. (In Farsi).